

บทที่ ๕

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

พระมหาพุทธพิชาญ โยธาสโน

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อศึกษาเนื้อหาในบทเรียนนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. ระบุสาเหตุการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ได้
๒. อธิบายการปกครองคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ได้ อธิบายพัฒนาการของธรรมยุติกนิกาย

ขอบช่วยเนื้อหา

- การตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑
- การปกครองของคณะสงฆ์ไทย ตามพระราชบัญญัติลักษณะ
- พัฒนาการของธรรมยุติกนิกาย

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่งผลกระทบต่อองค์กรของคณะสงฆ์ ต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสังคมในยุคสมัยนั้น มีการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ขึ้นมาเพื่อการบริหารการปกครองคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพ เพื่อครอบคลุมทั่วทุกพื้นที่ของประเทศ และเพื่อเป็นการเสริมสร้างให้เกิดความสามัคคีให้แก่คณะสงฆ์เพราะมีการแตกแยกทางความคิดจนก่อให้เกิดการแยกนิกายกันอย่างเป็นรูปธรรม จึงขอให้ศึกษารายละเอียดของพระราชบัญญัติฉบับนี้ต่อไป

๕.๑ การตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ.๒๔๔๕)

การตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ออกมาใช้ในการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของการปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งมีทั้งส่วนดี ที่เป็นการจัดระเบียบสังคมของคณะสงฆ์ให้เกิดความเรียบร้อยดีงาม ส่วนข้อด้อยคือความได้เปรียบเสียเปรียบกันในการปกครองระหว่างนิกาย จนก่อให้เกิดผลกระทบตามมาภายหลัง

๕.๑.๑ สาเหตุการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑

การตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ (พ.ศ.๒๔๔๕)¹ ออกมาประกาศใช้ ได้ดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ที่ทรงมีพระราชปรารภไว้อย่างชัดเจนว่า ถ้าการปกครองสังฆมณฑลเป็นไปตามแบบแผนอันเรียบร้อยแล้ว พระพุทธศาสนาจะรุ่งเรืองถาวร และทำให้ประชาชนทั้งหลายเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ประพฤติสัมมาปฏิบัติและร่ำเรียนวิชาคุณในสังฆสำนักยิ่งขึ้นเป็นอันมาก เพราะการปกครองในฝ่ายอาณาจักรนั้น ได้รับการปรับปรุงพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปก่อนหน้านั้นแล้วหลายประการ จนปรากฏผลเป็นที่ประจักษ์กันโดยทั่วไป

คณะบุคคลที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในการร่างพระราชบัญญัตินี้ โดยเฉพาะในฝ่ายบรรพชิต มีเพียงเฉพาะพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร เท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมีสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความได้เปรียบและเสียเปรียบด้านการปกครองระหว่างนิกายได้อย่างชัดเจนหลายประการ ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการบังคับใช้ของพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ กล่าวคือ

ไม่มีข้อความในมาตราใดบัญญัติไว้เกี่ยวกับคำว่า สมเด็จพระสังฆราช การสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช และสถานะของสมเด็จพระสังฆราช ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะในขณะนั้น (พ.ศ.๒๔๔๕) อยู่ในระหว่างตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่างอยู่ ไม่มีการสถาปนา สมเด็จพระสังฆราชดังเช่นที่เคยปฏิบัติมา ซึ่งไม่นิยมทั้งชวงเวลานาน เพราะมีพระมหาเถระที่มีคุณสมบัติเหมาะสม ควรได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช มีอยู่หลายรูป เช่น

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง ปญฺญทีโป) วัดราชบูรณะ เจ้าคณะใหญ่คณะเหนือ ซึ่งเป็นพระมหาเถระฝ่ายมหานิกาย เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ เปรียญธรรม ๗ ประโยค และได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ มีอายุนับถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้ ๗๐ ปี

สมเด็จพระวันรัต (ชิต อุทโย) วัดมหาธาตุ เจ้าคณะใหญ่คณะใต้ ซึ่งเป็นพระมหาเถระฝ่ายมหานิกาย เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ เปรียญธรรม ๔ ประโยค และได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ มีอายุนับถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้ ๖๕ ปี

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ฤทธิ ธมฺมสิริ) วัดอรุณราชวราราม เจ้าคณะใหญ่คณะกลาง ซึ่งเป็นพระมหาเถระฝ่ายมหานิกาย เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ เปรียญธรรม ๕ ประโยค และได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ มีอายุนับถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้ ๖๕ ปี

¹ แสง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐๕-๑๐๗.

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติกนิกาย ซึ่งเป็นพระมหาเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ประสูติเมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๓ เปรียญธรรม ๕ ประโยค และมีพระชนมายุนับถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้ ๔๒ พระชันษา

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชถูกปล่อยให้ว่างอยู่เป็นเวลานานด้วยเหตุผลใดไม่เป็นที่ปรากฏ จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ จึงมีการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชรูปที่ ๑๐ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นับเวลาที่ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่างนานถึง ๑๑ ปี (พ.ศ. ๒๔๔๒ - ๒๔๕๓)

ผลจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ เท่ากับเป็นการยอมรับฐานะของนิกายสงฆ์ไทย ซึ่งขณะนั้นมีอยู่ ๒ นิกาย คือ มหานิกาย และ ธรรมยุติกนิกาย ให้ดำรงอยู่ไปอย่างถูกต้องตามกฎหมาย พร้อมทั้งห้ามมิให้ดำเนินการแทรกแซงกิจการภายในของนิกายนั้นๆ อีกด้วย ในประเด็นนี้ พิจารณาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ มีจุดมุ่งหมายว่า พระสงฆ์ส่วนใหญ่ (มหานิกาย) จะปกครองพระสงฆ์ส่วนน้อย (ธรรมยุติกนิกาย) ไม่ได้

การยกสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ทั้ง ๔ ตำแหน่ง และพระราชาคณะรองอีก ๔ ตำแหน่ง ขึ้นเป็นพระมหาเถระที่ทรงปรีชาในการพระพุทธานุสาสนา และปกครองบำรุงสังฆมณฑลทั่วไป ดำเนินการประชุมวินิจฉัยในที่มหาเถรสมาคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การยกพระเถระจำนวนดังกล่าว ขึ้นเป็นกรรมการมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงทำให้เกิดสภาพความได้เปรียบเสียเปรียบระหว่างนิกายทั้งสอง ดำเนินไปอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เพราะในขณะนั้น (พ.ศ. ๒๔๔๕) มีพระมหาเถระทั้ง ๒ นิกาย ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่และเจ้าคณะรองดังนี้ :-

คณะเหนือ มีสมเด็จพระพุฒาจารย์ (แสง ปญฺญาทิโป) วัดราชบูรณะ เป็นพระมหาเถระฝ่ายมหานิกาย เป็นเจ้าคณะใหญ่ และ พระพิมลธรรม (ยัง เขมาภริโต) วัดโสมนัสวิหาร เป็นพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย เป็นเจ้าคณะรอง

คณะใต้ มีสมเด็จพระวันรัต (ฑิต อุทโย) วัดมหาธาตุ เป็นพระเถระฝ่ายมหานิกาย เป็นเจ้าคณะใหญ่และ พระธรรมวโรดม (จ่าย ปุณฺณทตฺโต) วัดเบญจมบพิตร เป็นพระมหาเถระฝ่ายมหานิกาย เป็นเจ้าคณะรอง

คณะกลาง มีสมเด็จพระพุฒาจารย์ (ฤทธิ ธมฺมสิริ) วัดอรุณราชวราราม เป็นพระมหาเถระฝ่ายมหานิกาย เป็นเจ้าคณะใหญ่ และพระพรหมมุนี (เขียว จันทสิริ) วัดราชาธิวาส เป็นพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย เป็นเจ้าคณะรอง

คณะธรรมยุติกนิกาย มีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย เป็นเจ้าคณะใหญ่ และ พระศาสนโศภน (อ่อน อหิสโก) วัดราชประดิษฐ์ เป็นพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย เหมือนกัน เป็นเจ้าคณะรอง

เมื่อพิจารณารายชื่อพระมหาเถระที่ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่และเจ้าคณะรองทั้ง ๘ รูปแล้ว ปรากฏว่า พระมหาเถระฝ่ายมหานิกายดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ ๓ รูป และเจ้าคณะรอง ๑ รูป รวมเป็น ๔ รูป ส่วนพระมหาเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ ๑ รูป และเจ้าคณะรอง ๓ รูป รวมเป็น ๔ รูป มีจำนวนฝ่ายละ ๔ รูปเท่ากันพอดี เมื่อพิจารณาจากจำนวนของพระสงฆ์ระหว่างนิกายทั้งสองทั่วประเทศ ปรากฏว่าพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายมีจำนวนมากกว่าพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย มีอยู่เพียงเฉพาะในกรุงเทพฯ และในส่วนภูมิภาคไม่กี่วัด

๕.๑.๒. ผลกระทบการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์

ร.ศ. ๑๒๑

ผลการตราพระราชบัญญัติฉบับนี้ อัตราส่วนของพระเถระฝ่ายมหานิกายที่เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม ควรกำหนดไว้ให้มีจำนวนมากกว่าพระมหาเถระฝ่ายธรรมยุติก นิกาย หรือไม่อย่างนั้นตำแหน่งเจ้าคณะรองคณะต่างๆ ไม่ควรแต่งตั้งพระมหาเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ให้เข้าไปดำรงตำแหน่ง ควรแต่งตั้งพระมหาเถระฝ่ายมหานิกายเข้าไปดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะรอง เพราะพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายทั่วประเทศมีจำนวนรวมกันแล้ว มากกว่าพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย จนไม่สามารถเทียบเคียงกันได้ และประเด็นสำคัญที่สุดคือว่า พระสงฆ์ที่เป็นนิกายเดียวกันมาเป็นเจ้าคณะปกครอง ย่อมได้รับความร่วมมือและเกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน มากกว่าที่พระสงฆ์ต่างนิกายมาเป็นเจ้าคณะปกครอง มีแต่จะทำให้เกิดความรู้สึกไม่ยอมรับและขัดแย้งภายในต่อกันอย่างไม่รู้ที่สิ้นสุด

นอกจากนี้การปกครองคณะสงฆ์ในระดับมณฑล เมื่อพิจารณาจากการประกาศตั้งพระราชาคณะ เจ้าคณะมณฑล ลง

วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) แล้ว ยิ่งทำให้คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ได้เปรียบคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย เพิ่มขึ้นไปอีก ทั้งนี้เพราะพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ได้รับการประกาศตั้งให้เป็นเจ้าคณะมณฑลถึง ๙ รูป ในขณะที่พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายเพียง ๕ รูป เท่านั้น ที่ได้รับการประกาศตั้งให้เป็นเจ้าคณะมณฑล กล่าวคือ:-

๑. พระศาสนโสภณ วัดราชประดิษฐ์ (ธรรมยุติกนิกาย) เป็นเจ้าคณะมณฑล กรุงเทพฯ ภายนอกจังหวัดในกรุง
๒. พระธรรมโกษาจารย์ วัดสุทัศน์เทพวราราม (มหานิกาย) เป็นเจ้าคณะมณฑลนครไชยศรี
๓. พระธรรมไตรโลก วัดระฆังโฆสิตาราม (มหานิกาย) เป็นเจ้าคณะมณฑลนครสวรรค์
๔. พระธรรมราชานุวัตร วัดนิเวศธรรมประวัติ (ธรรมยุติกนิกาย) เป็นเจ้าคณะมณฑลกรุงเก่า
๕. พระเทพกวี วัดมกุฏกษัตริย์ (ธรรมยุติกนิกาย) เป็นเจ้าคณะมณฑลพิษณุโลก
๖. พระเทพมุนี วัดประยุรวงศาวาส (มหานิกาย) เป็นเจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา
๗. พระเทพเมธี วัดมหาธาตุ (มหานิกาย) เป็นเจ้าคณะมณฑลชุมพร
๘. พระราชมุนี วัดเทพศิรินทราวาส (ธรรมยุติกนิกาย) เป็นเจ้าคณะมณฑลปราจีนบุรี
๙. พระสุคุณคณาภรณ์ วัดบวรนิเวศ (ธรรมยุติกนิกาย) เป็นเจ้าคณะมณฑลจันทบุรี
๑๐. พระเมธาธรรมรส วัดพิชยญาติการาม (ธรรมยุติกนิกาย) เป็นเจ้าคณะมณฑลภูเก็ต
๑๑. พระอมรโมฬี วัดบวรนิเวศ (ธรรมยุติกนิกาย) เป็นเจ้าคณะมณฑลราชบุรี
๑๒. พระญาณรักขิต วัดสุปัฏ (ธรรมยุติกนิกาย) เมืองอุบลราชธานี เป็นเจ้าคณะมณฑลอีสาน
๑๓. พระศิริธรรมมุนี วัดท่าโพธิ์ (ธรรมยุติกนิกาย) เมืองนครศรีธรรมราชเป็น เจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช
๑๔. พระอุดรคณารักษ์ วัดพระเชตุพน (มหานิกาย) เป็นเจ้าคณะมณฑลบูรพาตั้งนั้น การบังคับใช้พระราชบัญญัติ

ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ จึงมีลักษณะคล้ายกับกำหนดให้พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายต้องตกอยู่ในสภาพเสียเปรียบ อย่างถูกต้องในการปกครองตามกฎหมายไปโดยปริยาย จนทำให้มีการวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวาง ในขณะนั้นว่า พระสงฆ์ส่วนน้อยปกครองพระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้ แต่พระสงฆ์ส่วนใหญ่ไม่สามารถปกครองพระสงฆ์ส่วนน้อยได้ กล่าวคือ พระธรรมยุตปกครองพระมหานิกายได้ แต่พระมหานิกายปกครองพระธรรมยุตไม่ได้ ทั้งนี้ เพราะพระธรรมยุตกล่าวอ้างและยืนยันอยู่ตลอดเวลาว่า ได้รับพรพิเศษให้ทำการปกครองกันเองเป็นการเฉพาะ ดังเช่น พระดำรัสของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ตรัสในที่ประชุมพระมหาเถรานุเถระคณะธรรมยุติกนิกาย เมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗ ณ ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร ว่า

“คณะธรรมยุติกนิกายนี้ เคยได้รับพระราชทานพรพิเศษ คืออำนาจที่ให้ปกครองกันเอง ไม่ต้องขึ้นอยู่ในปกครองของคณะอื่น ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ตลอดมาจนถึงบัดนี้ แม้ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ รัชกาลที่ ๕ ก็ยังมียกเว้นไว้ทรงตั้งพระภิกษุที่จะรักษาพรนี้ให้ยั่งยืน...”²

๕.๒ การปกครองคณะสงฆ์ไทยตาม พ.ร.บ. ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

ก่อนหน้าการปกครองคณะสงฆ์ไทย มีรูปแบบตามการสืบเนื่องจากการปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งมีการตราพระราชบัญญัติฉบับนี้ขึ้นมา จึงทำให้รูปแบบการปกครองและโครงสร้างการปกครองใหม่ขึ้นมา ดังปรากฏตามรายละเอียดดังต่อไปนี้

² แสง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๑๐๙.

๕.๒.๑. รูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติ

ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ แบ่งออกเป็น ๘ หมวด มี ๔๕ มาตรา โดยเนื้อหาสาระสำคัญสรุปได้ดังนี้

หมวดที่ ๑	ว่าด้วยนามและกำหนดใช้พระราชบัญญัติ	มีจำนวน	๒	มาตรา
หมวดที่ ๒	ว่าด้วยเจ้าคณะใหญ่	มีจำนวน	๒	มาตรา
หมวดที่ ๓	ว่าด้วยวัด	มีจำนวน	๕	มาตรา
หมวดที่ ๔	ว่าด้วยเจ้าอาวาส	มีจำนวน	๑๐	มาตรา
หมวดที่ ๕	ว่าด้วยเจ้าคณะแขวง	มีจำนวน	๑๐	มาตรา
หมวดที่ ๖	ว่าด้วยคณะเมือง	มีจำนวน	๕	มาตรา
หมวดที่ ๗	ว่าด้วยคณะมณฑล	มีจำนวน	๕	มาตรา
หมวดที่ ๘	ว่าด้วยอำนาจ	มีจำนวน	๖	มาตรา

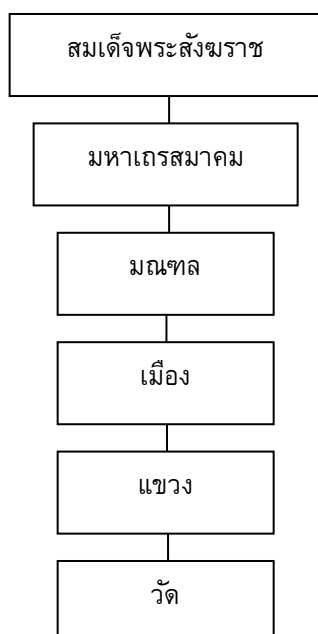
ประกาศ ณ วันที่ ๑๖ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๑ พ.ศ.๒๔๔๕

ดังนั้น จึงมีการใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ในการปกครองคณะสงฆ์ทั้ง ๒ นิกาย และถือว่าพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ นั้น เป็นกฎหมายฉบับแรกที่ใช้ในการปกครองคณะสงฆ์ และเป็นการเริ่มแรกในการใช้กฎหมายเข้ามาจัดการในการจัดระเบียบการปกครอง เพื่อความเป็นระเบียบในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

เมื่อพิจารณาแล้วลักษณะการปกครองตามรูปแบบดังกล่าวในสมัย ร.ศ.๑๒๑ นั้นมีโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ดังต่อไปนี้

๕.๒.๒. โครงสร้างการปกครองตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครอง

คณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑

๕.๓ พัฒนาการของธรรมยุติกนิกาย

พัฒนาการของคณะพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย โดยได้แยกตนเองออกจากคณะสงฆ์ดั้งเดิม ซึ่งต่อมาถูกเรียกชื่อว่า ธรรมยุติกนิกาย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒ จากนั้นได้เจริญแพร่หลายออกมาโดยลำดับ และในเวลาเพียง ๒๒ ปี (พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๙๔) เท่านั้น คณะธรรมยุติกนิกายประสบความสำเร็จสูงสุดในฝ่ายอาณาจักร กล่าวคือ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ได้เสด็จสวรรคต และในขณะเดียวกันนั้นพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ คณะเสนาบดีได้ประชุมพิจารณาและมีความเห็นร่วมกันให้ทูลเชิญพระเจ้าฟ้างุ้มกุญ วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งทรงสถาปนาคณะสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายขึ้นมา ให้ทรงลาผนวช ออกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ บรมราชาภิเษก ขึ้นเป็นรัชกาลที่ ๔ แห่งราชวงศ์จักรี

ในส่วนของศาสนจักร (พุทธจักร) กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) วัดพระเชตุพน ซึ่ง รัชกาลที่ ๔ ได้โปรดสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ นับเป็นสมเด็จพระสังฆราชรูปที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่พระองค์ทรงดำรงในตำแหน่งนี้เพียงระยะเวลาอันสั้น และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ ในขณะที่ทรงมีพระชนมายุเพียง ๖๔ พระชันษา ในขณะที่นั้นมีพระมหาเถระระดับเจ้าคณะใหญ่ ๕ รูป ที่มีคุณสมบัติเหมาะสม ควรได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช เพียงแต่ว่ารูปใดจะมีคุณสมบัติเหมาะสมที่สุดนับเป็นอีกเรื่องหนึ่ง กล่าวคือ :-

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อยู่) วัดสุทัศน์เทพวราราม เจ้าคณะใหญ่คณะเหนือ เป็นพระมหาเถระที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระราชดำริที่จะสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๘ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่รัชกาลที่ ๓ ก็ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน ในรัชสมัยของ รัชกาลที่ ๔ ท่านจึงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะในราชทินนามนี้ เพื่ออนุโลมตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓

สมเด็จพระวันรัตน์ (เซ่ง) วัดอรุณราชวราราม เจ้าคณะใหญ่คณะใต้ เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๓ เป็นเปรียญแต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าที่ประโยค ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระราชาคณะเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ มีอายุนับถึง พ.ศ. ๒๓๙๖ ได้ ๗๓ ปี

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ฉิม) วัดมหาธาตุ เจ้าคณะใหญ่คณะกลางเกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ เป็นเปรียญ ๙ ประโยค มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก เป็นอย่างดี เคยร่วมกับหม่อมไกรสรทักท้วงการแปลหนังสือของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมัยยังทรงผนวช ท่านได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ มีอายุนับถึง พ.ศ. ๒๓๙๖ ได้ ๗๐ ปี

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (สน) วัดสระเกศ เจ้าคณะใหญ่อรัญญวาสี เป็นเปรียญ ๓ ประโยค ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔

กรมหมื่นบวรรั้งษิสุริยพันธุ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) วัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติกนิกาย ทรงประสูติเมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ มีได้ทรงเป็นเปรียญทรงได้รับการสถาปนาขึ้นดำรงพระอิสริยยศเป็น กรมหมื่นบวรรั้งษิสุริยพันธุ์ปิยพรหมจรรย์ธรรมยุติ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ มีพระชนมายุถึง พ.ศ. ๒๓๙๖ ได้ ๔๔ พระชันษา นับว่ามีพระชนมายุพรรษาน้อยกว่าพระมหาเถระทั้ง ๔ รูป ข้างต้น ในที่สุด กรมหมื่นบวรรั้งษิสุริยพันธุ์ ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๘ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงมีอำนาจปกครองคณะสงฆ์ทั้ง ๒ นิกาย ทั่วประเทศ นับเป็นการประสบผลสำเร็จสูงสุดของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย

รูปแบบการปกครองตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ นั้น เจ้าคณะผู้ปกครองในระดับส่วนภูมิภาคจำนวน ๑๔ มณฑล พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติก นิกายได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะถึง ๙ มณฑล ในขณะที่พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายเองได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลเพียง ๕ มณฑล

ปัญหาที่ตามมาก็คือความไม่เสมอภาค การกำหนดสิทธิพิเศษแก่ธรรมยุติกนิกายในการปกครองตนเองไม่ต้องขึ้นกับ

คณะอื่นๆ และยังระบุให้ธรรมเนียมปฏิบัติภายในมีสิทธิในการปกครองพระมหานิกายได้³

สรุปท้ายบท

การตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ขึ้นมา ถือว่าเป็นการปฏิรูปการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ถ้ามองในแง่ดีถือว่ามี การเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดี เพราะมีการจัดการปกครอง เกิดระบบระเบียบตามวัตถุประสงค์ของพระราชบัญญัติ แต่ก็มีข้อเสียหรือได้เปรียบเสียเปรียบกัน

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ จะเอื้ออำนวยต่อพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายมาก ตัวอย่างลักษณะปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคที่มีการแบ่งการปกครองโดยอนุโลมตามการปกครองฝ่ายบ้านเมืองเป็น ๑๔ มณฑล และพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลถึง ๙ มณฑล

ประเด็นต่อมา เมื่อพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายมีสถานะที่ได้เปรียบแล้ว ก็มีผลพวงมาถึงการขยายฐานของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายไปตามมณฑลต่างๆ ที่มีพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายเป็นเจ้าคณะมณฑล ทำให้มีวัดในสังกัดของธรรมยุติกนิกายเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ

แม้ว่าจะมีพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ทำให้มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์อีกก้าวหนึ่ง ซึ่งต่อมา มีการตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ ขึ้นมาอีก เพื่อจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ใหม่ และเพื่อที่จะพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ให้มีรูปแบบการปกครองที่สมดุลกันระหว่างนิกายที่ยังถือว่าเป็นปัญหาสำหรับการปกครองคณะสงฆ์ทั้งสองฝ่าย

³ พิพัฒน์ พสุธารชาติ, รัฐกับศาสนา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗๘.

คำถามท้ายบท

๑. การตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ขึ้นมามีผลกระทบตามมาอย่างไร อธิบายให้เข้าใจ
๒. ลักษณะโครงสร้างของพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ เป็นอย่างไร และมีการแบ่งการปกครองทั้งในส่วนกลาง และส่วนภูมิภาคเป็นอย่างไร
๓. การตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ มีความได้เปรียบ และเสียเปรียบระหว่างธรรมยุติกนิกายและมหานิกายอย่างไร อธิบายพร้อมให้เหตุผล
๔. เมื่อศึกษาแล้วท่านคิดว่า มีผลดีและผลเสียต่อการปกครองคณะสงฆ์อย่างไร

เอกสารอ้างอิงประจำบท

พิพัฒน์ พสุธารชาติ. รัฐกับศาสนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕.

แสง อุดมศรี. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.